

MO'G'UL QABILALARINING BIRLASHUVI VA MARKAZLASHGAN DAVLATNING VUJUDGA KELISHI

Quchqorova E'zoza Asqar qizi, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti jahon tarixi kafedrası 1-bosqich magistranti
Xashimova Muqaddas Murodxonovna, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti jahon tarixi kafedrası dotsenti, t.f.n.

Annotatsiya. Mazkur maqolada XII asr oxiri – XIII asr boshlarida mo'g'ul qabilalarining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, ularning o'zaro munosabatlari hamda siyosiy birlashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Temuchinning hokimiyat tepasiga kelishi, qabilalararo kurashlar, nukerlik tizimi va harbiy tashkilotning shakllanishi yoritiladi. Mo'g'ul jamiyatida feodal munosabatlarning paydo bo'lishi va yagona markazlashgan davlat – Chingizxon imperiyasining vujudga kelish jarayoni ilmiy asosda ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mo'g'ullar, Temuchin, Chingizxon, qabila ittifoqi, ko'chmanchi chorvachilik, feodal munosabatlar, nukerlik, kuren, ayl, mo'g'ul davlati

Аннотация: В данной статье рассматриваются социально-экономические особенности монгольских племён конца XII – начала XIII века, их взаимоотношения и процессы политической консолидации. Особое внимание уделено возвышению Темучина, межплеменным конфликтам, формированию института нукеров и военной организации. Также анализируется становление феодальных отношений и образование централизованного государства под властью Чингисхана.

Ключевые слова: монголы, Темучин, Чингисхан, племенные союзы, кочевое скотоводство, феодализм, нукеры, курень, айл, монгольское государство

Abstract: This article examines the socio-economic structure of Mongol tribes in the late 12th and early 13th centuries, their interrelations, and the process

of political consolidation. Particular attention is given to the rise of Temujin, intertribal conflicts, and the development of the nuker system and military organization. The study also highlights the emergence of feudal relations and the formation of a centralized state under Genghis Khan.

Keywords: *Mongols, Temujin, Genghis Khan, tribal unions, nomadic pastoralism, feudal relations, nukers, kuren, ail, Mongol state*

KIRISH

Oʻrta asrlar jahon tarixi sahifalarida Markaziy Osiyo choʻllaridan boshlanib, ulkan imperiya darajasiga koʻtarilgan moʻgʻul qabilalarining birlashishi va davlat boʻlib shakllanish jarayoni alohida oʻrin tutadi. XII asr oxiri va XIII asr boshlari bu mintaqa uchun tub burilish davri boʻldi. Bu davrda turli-tuman etnik va ijtimoiy guruhlardan iborat boʻlgan, oʻzaro nizo va yaylovlar uchun kurash girdobida yashagan qabilalar yagona siyosiy kuch sifatida maydonga chiqa boshladi.

Moʻgʻul jamiyatining shakllanishi faqatgina harbiy yurishlar bilan emas, balki chuqur ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlar bilan ham bogʻliq edi. Maqolada keltirilganidek, yashash muhiti va xoʻjalik faoliyatiga koʻra "oʻrmon" va "dasht" qabilalariga ajratilgan bu jamoalar, ibtidoiy urugʻchilik tuzumidan feodal munosabatlarga oʻtishning oʻziga xos yoʻlini bosib oʻtdilar. Kuren (doira) shaklidagi jamoaviy hayot tarzidan shaxsiy xoʻjalikka asoslangan "ayl" tizimiga oʻtilishi, noyonlar va nukerlar qatlamining ajralib chiqishi moʻgʻul davlatining mustahkam poydevorini yaratdi.

Ushbu maqolada Temuchinning shafqatsiz va murakkab kurashlar orqali parokanda qabilalarni birlashtirishi, "Chingizxon" unvoni bilan oliy hukmdor deb eʼlon qilinishi hamda moʻgʻul harbiy-maʼmuriy tizimining oʻziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tatarlar, kereitlar, naymanlar va merkitlar kabi yirik qabilalar oʻrtasidagi siyosiy muvozanat qanday qilib yagona moʻgʻul oʻzligiga aylangani xronologik tartibda yoritib beriladi.

Manbalarga qaraganda, XII asr oxiri va XIII asr boshlarida moʻgʻul qabilalari ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarziga koʻra ikki asosiy guruhga ajratilgan: "dasht" va

“o‘rmon” qabilalari. Ayrim xitoy yozma manbalarida esa ular shartli ravishda “oq” va “qora” mo‘g‘ullar sifatida ham tasniflanadi, bu esa ularning yashash muhiti va xo‘jalik faoliyatidagi farqlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

“O‘rmon” qabilalari ko‘proq tabiiy resurslarga tayangan holda yashab, ovchilik va baliqchilik bilan shug‘ullangan. Ular Janubiy Oltoy va Baykal atrofi hududlarida istiqomat qilgan bo‘lib, xori, bargut, tumet, bulagachin, keremuchin, uryanxat va telengut kabi qabilalarni o‘z ichiga olgan.

“Dasht” qabilalari esa keng yaylovlarga ega hududlarda ko‘chmanchi chorvachilik bilan shug‘ullangan. Bu guruhga mo‘g‘ullar, kereitlar, oyratlar, naymanlar, tatarlar va boshqa ko‘plab qabilalar kirgan. Mo‘g‘ul qabilalari Orxon va Kerulen daryolari havzasida yashagan bo‘lsa, kereitlar ulardan g‘arbda joylashgan. Selenga bo‘ylarida merkit qabilalari, Xubsugul atrofida oyratlar, keng hududlarda esa naymanlar yashagan[1]. Tatarlar esa sharqiy hududlarda, Buir-Nur va Kulun-Nur ko‘llari yaqinida joylashgan.

Bu qabilalarning hududlari qat’iy chegaralarga ega bo‘lmagan, chunki ularning hayoti ko‘chmanchilik bilan chambarchas bog‘liq edi. Qabilalar o‘rtasidagi doimiy to‘qnashuvlar va resurslar uchun kurash ularning joylashuvini tez-tez o‘zgarib turishiga sabab bo‘lgan.

“Mo‘g‘ul” atamasining kelib chiqishi hanuzgacha aniq izohga ega emas. Ba’zi manbalarga ko‘ra, bu nom Chingizxon davrida yagona siyosiy birlik shakllangach keng tarqalgan. Boshqa qarashlarga ko‘ra esa u dastlab ma’lum bir kichik etnik guruh nomi bo‘lib, keyinchalik umumlashgan atamaga aylangan. Shu jihatdan, “mo‘g‘ul” tushunchasi tarixiy jarayonlar davomida kengayib, turli qabila va elatlarni birlashtiruvchi umumiy nom sifatida shakllangan.

XII asrgacha bo‘lgan davrda protomo‘g‘ul etnik-qabilaviy guruhlari va ilk mo‘g‘ullar mavjud bo‘lib, ular asosan ko‘chmanchi chorvachilik bilan kun kechirgan. Bu jamoalar kelib chiqishining umumiyligi, til va madaniyat yaqinligi bilan bog‘langan nisbatan kichik urug‘-qabila birliklaridan tashkil topgan edi. Vaqt o‘tishi bilan ular qo‘shni sivilizatsiyalar, ayniqsa Xitoy bilan aloqalar ta’sirida murakkabroq siyosiy tuzilmalar shakllantira boshlagan. Natijada ayrim kuchli

sardorlar boshchiligida qabilalar ittifoqlari yuzaga kelib, bu yetakchilar o'zlarini hukmdor yoki imperator sifatida e'lon qilgan (masalan, tangutlar, kidanlar va chjurchjenlar). Mo'g'ullar ham ana shunday etnik-siyosiy shakllanish jarayonining navbatdagi bosqichi sifatida namoyon bo'lgan.

“Mo'g'ul” atamasining kelib chiqishi haqida turli qarashlar mavjud. Masalan, Rashid ad-Din bu nomni Mo'g'uliston hududida yashagan qadimgi qabila nomi bilan bog'laydi.

XII asrgacha Sharqiy Mo'g'ulistonda yashagan qabilalar orasida yetakchilik ko'proq tatarlar qo'lida bo'lgan. Shu sababli xitoy tarixchilari ko'pincha mo'g'ullarni tatarlarning bir qismi sifatida talqin qilgan. Biroq yagona mo'g'ul davlati shakllangach, aksincha, tatarlar mo'g'ul birlashmasining tarkibiy qismi sifatida qarala boshlagan[2]. Keyinchalik Markaziy Osiyoda “tatar” nomi asta-sekin iste'moldan chiqib ketgan bo'lsa-da, Oltin O'rda hududidagi Volgabo'yi turkiy aholisi o'zini “tatarlar” deb atashda davom etgan. XIII asr boshlariga kelib esa “mo'g'ul” va “tatar” atamalari ko'pincha sinonim tarzda ishlatilgan. Bunga sabab, bir tomondan “tatar” nomining keng tarqalganligi, ikkinchi tomondan esa ko'plab tatar qabilalarining mo'g'ul qo'shinlarida muhim o'rin egallaganligidir.

O'rta asr tarixchilari sharqiy ko'chmanchi xalqlarni shartli ravishda uch guruhga ajratgan: “oq”, “qora” va “yovvoyi” tatarlar. “Oq” tatarlar Gobi sahrosining janubida yashab, Jin dynasty chegaralarini qo'riqlagan ko'chmanchilardan iborat bo'lgan. Ularning asosiy qismini turkiy ongutlar va mo'g'ul tiliga mansub kidanlar tashkil etgan[3].

“Qora” tatarlar, jumladan naymanlar va kereitlar, Xitoy hamda Sharqiy Turkiston shaharlari yaqinidagi dasht hududlarda yashagan. Ular yaylovlar uchun doimiy kurash sharoitida yashaganliklari sababli jamoaviy, ya'ni “kuren” (halqa) shaklida hayot kechirganlar.

“Yovvoyi” tatarlar esa Janubiy Sibir hududlarida istiqomat qilib, asosan ovchilik va baliqchilik bilan shug'ullangan. Bu guruhga merkitlar, oyratlar, uryanxatlar va boshqa qabilalar kirgan.

Mo'g'ul qabilalarining iqtisodiy hayotida chorvachilik asosiy o'rin tutgan bo'lib, ayniqsa qo'ychilik yetakchi soha hisoblangan. Shu bilan birga, ot ham ularning kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgan, chunki ko'chmanchi turmush tarzi, ovchilik va harbiy yurishlar uchun ot asosiy harakat vositasi bo'lgan.

Ular mavsumga qarab ko'chib yurib, odatda "kuren" deb ataluvchi doira shaklidagi joylashuv tizimida yashagan. Rashid ad-Din ma'lumotlariga ko'ra, bunday kuren tarkibiga mingga yaqin o'tov, ya'ni oila kirgan. Qabilalar yangi joyga kelib o'rnashganda o'tovlarini aylana shaklida joylashtirib, markazga qabila boshlig'ining o'tovini tiklashgan[4].

Vaqt o'tishi bilan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida kuren tizimi asta-sekin o'z o'rnini "ayl" deb ataluvchi kichikroq birliklarga bo'shatgan. Biroq kuren tizimi to'liq yo'qolib ketmay, asosan mudofaa zarurati tufayli saqlanib qolgan. Ayl esa bir urug' emas, balki bir necha oiladan tashkil topgan bo'lib, ko'chmanchi xo'jalik yuritishda ancha qulay shakl hisoblangan.

Mo'g'ul jamiyatida kurendan ayl tizimiga o'tish jarayoni uzoq davom etgan va bu o'zgarishlar feodal munosabatlarning shakllanish davriga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, yangi ijtimoiy tuzum paydo bo'lishi bilan eski urug'chilik an'analari birdaniga yo'qolib ketmagan. Buni mo'g'ullar orasida keng tarqalgan Shamanism e'tiqodida ham ko'rish mumkin, chunki uning ildizlari qadimgi urug'chilik davriga borib taqaladi.

XII asr oxiri – XIII asr boshlarida jamiyatdagi o'zgarishlar fonida urushlarda asir olingan kishilarni xo'jalik ishlarida qul sifatida ishlatish hollari uchragan. Biroq bu qulchilik tizimi jamiyatda hukmron darajaga yetmagan, faqat feodal munosabatlar shakllanishining dastlabki bosqichlarida uy xo'jaligi doirasida muayyan rol o'ynagan[5].

Tarixiy manbalarda ayniqsa XII asrning ikkinchi yarmidan boshlab ijtimoiy tabaqalanish kuchaygani qayd etiladi. Qabila ichida boy va nufuzli qatlam – noyonlar ajralib chiqq boshlagan. Ular o'z maqomiga qarab turli unvonlar bilan atalgan, masalan, "botir", "sechen" (dono), "mergan" yoki "buke" (kuchli) kabi.

Ko'chmanchi hayot sharoitida yaylov va ov resurslari uchun olib borilgan qabilalararo urushlar natijasida ayrim qabilalar boshqalariga qaram bo'lib qolgan. Bunday tobe aholi "utegu-bog'ol" deb atalgan bo'lib, ular xo'jayin qabila bilan birga ko'chishga, ularning ko'rsatmalariga amal qilishga va ov hamda boshqa xo'jalik ishlarida ishtirok etishga majbur bo'lgan.

Yagona mo'g'ul davlatining shakllanish jarayoni qabila ichidagi ijtimoiy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, nukerlik tizimi davlatning asosiy tayanch kuchiga aylandi. Nukerlar noyonlarning yaqin safdoshlari, qurolli kuchi va xizmatkorlari sifatida faoliyat yuritgan. Qabila ichida hukmron qatlam bilan oddiy aholi o'rtasidagi ziddiyatlar kuchaygan sari, noyonlar o'z manfaatlarini himoya qilish uchun aynan shu nukerlar otryadlariga tayangan. Natijada, ularning qo'llab-quvvatlovi bilan noyonlar o'z mavqeini mustahkamlab, yetakchilik uchun o'zaro kurash olib borgan.

Mo'g'ul harbiy tizimi aniq tuzilishga ega bo'lib, u o'nlik asosida tashkil etilgan: o'nlik, yuzlik, minglik va o'n minglik (tuman). Bu tizim avval mavjud bo'lgan kuren – mingta oila asosidagi tuzilma bilan bog'liq holda shakllangan. Keyinchalik Genghis Khan ushbu tizimni yanada takomillashtirib, unga o'zining shaxsiy qo'riqchi qo'shini – "keshik"ni qo'shgan[6].

Mo'g'ul jamiyatida feodal munosabatlarning shakllanishi boshqa hududlardan farqli tarzda kechgan. Birinchidan, bu jarayon dehqonchilik asosida emas, balki ko'chmanchi chorvachilik negizida yuzaga kelgan. Ikkinchidan, feodalizm qulchilik tizimining yemirilishi natijasida emas, balki ibtidoiy urug'-qabila tuzumining asta-sekin parchalanishi jarayonida shakllangan. Shu sababli mo'g'ul jamiyatida feodal tuzum turli qabilalarda har xil tezlikda rivojlangan. Masalan, "o'rmon" qabilalarida bu jarayon ancha sekin va kechroq sodir bo'lgan.

Genghis Khan (Temuchin)ning tug'ilgan sanasi manbalarda turlicha ko'rsatiladi: ayrimlar 1162 yilni, boshqalari esa 1155 yilni qayd etadi. Uning otasi Yesugei tatarlar yetakchisi Temuchin-Ugen ustidan g'alaba qozonganidan so'ng, o'g'liga mag'lub dushman nomini bergan.

Yesugey rasmiy ravishda yirik qabila boshlig'i bo'lmagan bo'lsa-da, janglardagi jasorati va mahorati tufayli "bahodir" unvoniga sazovor bo'lgan. U nafaqat o'zining qiyot-bordjigin urug'iga, balki boshqa bir qator mo'g'ul urug'lariga ham boshchilik qilgan. Uning nasl-nasabiga keladigan bo'lsak, u Bartan bahodirning o'g'li, Bartan esa mashhur Xabul Xonning avlodlaridan biri edi.

Temuchin to'qqiz yoshga to'lganda, otasi Yesugay uni qo'ng'iroq qabilasidagi Dey-sechen oilasiga olib borib, qizi Borte bilan unashtiradi va o'sha davr urfiga ko'ra ma'lum muddatga u yerda qoldiradi. Biroq ortga qaytish chog'ida Yesugey tatarlar tomonidan zaharlanib o'ldiriladi. Uning vafotidan so'ng tasarrufidagi ulus parokanda bo'lib ketadi. Og'ir sharoitlarda ulg'aygan Temuchin keyinchalik hokimiyatni tiklash uchun kurash boshlaydi.

Bu yo'lda u otasining ittifoqchisi bo'lgan kereitlar xoni Tog'rul (Vanxon) bilan yaqinlashadi. 1184-yilda merkitlar hujumi natijasida uning rafiqasi Borte asir olinganda, aynan shu ittifoq muhim rol o'ynaydi. Temuchin Vanxon yordami hamda yoshlikdagi "anda"si Jamukha bilan birgalikda merkitlarga zarba berib, Borteni ozod etadi.

Bu g'alabadan keyin Temuchinning obro'si sezilarli darajada oshadi va ilgari undan yuz o'girgan ko'plab qabilalar yana uning atrofiga to'plana boshlaydi. Biroq asosiy raqobat Temuchin va Jamuxa o'rtasida yuzaga keladi. Ularning "andalik" aloqasi uzoq davom etmaydi. 1189 yilda Temuchin bir qator qabila yetakchilari tashabbusi bilan xon deb e'lon qilinadi. Uning siyosiy iqtidor va harbiy kuchga egaligi sababli, nasliy jihatdan ustunroq hisoblangan boshqa da'vogarlar emas, aynan u hokimiyat tepasiga ko'tariladi[7].

Garchi Toghrul Temuchinning xon bo'lishiga ochiq qarshi chiqmagan bo'lsa-da, Jamukha bundan norozi bo'ladi. U ukasining o'limini bahona qilib, Temuchinga qarshi urush boshlaydi va dastlab ustunlikka erishadi. Ammo bu muvaffaqiyat uzoq davom etmaydi: Jamuxaning qo'l ostidagi ayrim qabilalar Temuchin tomoniga o'tib ketadi.

Shu davrda yana bir muhim siyosiy voqea yuz beradi. 1194 yilda naymanlar yordamida Erxe Xaara o'z akasi Toorilni taxtdan ag'daradi. Bir necha yil

sargardonlikdan keyin Tooril yana Temuchinga murojaat qiladi. 1197 yilda Temuchin merkitlar ustidan yana g'alaba qozonib, qo'lga kiritilgan o'ljalarni Toorilga topshiradi va uning hokimiyatini qayta tiklashga yordam beradi. Bu esa Temuchinning siyosiy nufuzini yanada mustahkamlaydi.

1198-yilda Xitoyda hukmronlik qilgan chjurchjenlar davlati – Jin dynasty imperatori Madagu o'z generali Vanyan Syanni tatarlar qo'zg'olonini bostirish uchun Mo'g'ulistonga yuboradi. Bu jarayonda u kereitlar hukmdori Toghruldan yordam so'raydi. Tooril Temuchin bilan birga harakat qilib, tatarlar ustidan muhim g'alabaga erishadi. Shu xizmatlari evaziga Tooril "Van" (ya'ni Vanxon), Temuchin esa "Jautxuri" (oliy qo'mondon) unvonlariga sazovor bo'ladi.

1199-yilda naymanlar ichidagi taxt uchun kurashdan foydalangan holda Temuchin va Vanxon ularga qarshi yurish boshlaydi. Biroq jang yakuniga yetmasdan Vanxon ittifoqchisini tashlab ketadi. Shunga qaramay, vaziyat kutilmagan tarzda o'zgarib, naymanlar zarbasi aynan Vanxon qo'shinlariga tegadi. Natijada u yana Temuchindan yordam so'rashga majbur bo'ladi. Temuchin o'z lashkarboshilari orqali vaziyatni o'nglab, ustunlikni qo'lga kiritadi. 1200 yil atrofida esa u o'ziga qarshi tuzilgan bir nechta qabila ittifoqlarini ketma-ket mag'lub etadi[8].

1201-yilda qurultoyda Jamukha Temuchinga qarshi ittifoq yetakchisi sifatida "gurxon" unvoni bilan xon deb e'lon qilinadi. Shunga qaramay, Temuchin va Vanxon birgalikda dushman ustidan ustun kelishga muvaffaq bo'ladi.

1202-yilda Temuchin tatarlar ustiga yana yurish qilib, ularni butunlay tormor etadi. Oradan ko'p o'tmay, naymanlar ham unga qarshi birlashadi, ammo bu qarshilik ham muvaffaqiyatli yakunlanmaydi. Endilikda asosiy qarama-qarshilik Temuchin va Vanxon o'rtasida yuzaga keladi. 1203 yilda bo'lib o'tgan hal qiluvchi to'qnashuvda dastlab Temuchin mag'lub bo'ladi, biroq keyinchalik to'satdan bergan zarbasi bilan kereitlarni yengadi. Vanxon halok bo'ladi, uning o'g'li esa qochib ketib, yo'lda vafot etadi.

Shundan so'ng Temuchinning asosiy raqibi naymanlar xoni Tayanxon bo'lib qoladi. 1204 yilda bo'lib o'tgan hal qiluvchi jangda Temuchin g'alaba qozonadi, Tayanxon halok bo'ladi, uning o'g'li Kuchluk esa qochishga majbur bo'ladi. Shu

tariqa Temuchin Mo'g'uliston hududidagi asosiy raqiblarini bartaraf etadi. 1206 yilga kelib esa Genghis Khan sifatida tan olinib, yagona mo'g'ul davlatiga asos soladi.

Onon daryosi bo'yida o'tkazilgan qurultoyda Temuchin barcha mo'g'ul qabilalarining oliy hukmdori deb e'lon qilinadi va unga "Chingizxon" unvoni beriladi. Shu bilan markazlashgan davlat tizimi shakllanadi. Davlat boshqaruvi harbiy-o'nlik tizim asosida tashkil etilib, hudud uch qismga – o'ng qanot, chap qanot va markazga bo'linadi. Har bir qism o'z navbatida tuman, minglik, yuzlik va o'nliklarga ajratilgan.

Bu tizimda xonning yaqin safdoshlari – noyon va nukerlar muhim rol o'ynagan. Masalan, mashhur sarkardalar Jebe va Subutai harbiy boshqaruvda yetakchi o'rin tutgan. Xon o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun shaxsiy gvardiya – "keshik"ni ham kengaytirib, uni 10 ming kishigacha yetkazgan[9].

Davlat boshqaruvida yozma ishlar va sud tizimi ham shakllantirilgan. Bu jarayonda turli xalqlardan – uyg'ur, fors va xitoylik bilimdon kishilar jalb etilgan, chunki mo'g'ullar orasida bunday mutaxassislar yetishmas edi. Shu sababli Genghis Khan davlati ko'p jihatdan boshqa madaniy muhit vakillarining tajribasiga tayangan holda rivojlangan.

Umuman olganda, Temuchinning uzoq yillar davom etgan kurashlari nafaqat uni yagona hukmdorga aylantirdi, balki kuchli markazlashgan harbiy-feodal davlat mo'g'ul imperiyasining shakllanishiga asos yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Atwood, C. P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. – New York: Facts On File, 2004.
2. Bartlett, W. *The Mongols: History and Legacy of the Nomadic Tribes*. – New York: 2013.
3. Biran, M. *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History*. – Cambridge University Press, 2005.
4. May, T. *The Mongol Empire*. – Edinburgh University Press, 2018.
5. Morgan, D. *The Mongols*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2007.

6. Rashid ad-Din. *Jome' ut-tavorix* (Tarixlar majmuasi). – T.: O'рта asr qo'lyozmalari asosida nashrlar.
7. Saunders, J. J. *The History of the Mongol Conquests*. – London: Routledge, 2001.
8. *The Secret History of the Mongols: The Life and Times of Chinggis Khan*. – London: RoutledgeCurzon, 2001. [Taylor & Francis e-Library, 2005]. ISBN 0-203-98876-0.
9. Мункуев Н. Ц. Мэн-да бэй-лу («Полное описание монголо-татар»). / Пер. с кит., введ., коммент. и прил. Н. Ц. Мункуева. — М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1975. — С. 132.